

Különlenyomat
a
SZOLNOK MEGYEI MÚZEUMI ÉVKÖNYV
1973. évi kötetéből

Separatum
aus dem
JAHRBUCH DER MUSEEN DES KOMITATES SZOLNOK
Bd. 1973

Szerkesztők: BALASSA IVÁN — KAPOSVÁRI GYULA — SELMECZI LÁSZLÓ
Redakteure:

VARGYAS LAJOS

A „CSUDAHALOTT” BALLADA EGY VÁLTOZATA
(Eine Variante der „Csudahalott” - Ballade aus dem Nyírség [Ostungarn])

Sokáig általános volt az a vélemény, hogy a „Csudahalott” ballada, vagy közismert nevén „Görög Ilona” csak Erdélyből és az Erdélyen túli magyar népcsoportok köréből ismeretes. Ez a vélemény a hazai közönségen kívül a külföldi tudományban is gyökeret vert; erre hivatkozott ERICH SEEMAN is a németek nemrég elhunyt nagy balladakutatója, amikor a ballada balkáni-bolgár eredetét bizonyította.¹

Csak hogy az általa felhasznált, kizárólag „délkeleti” magyar szövegek mellett akkor már ismertünk egy változatot a Nyitra megyei Zséréről is, amelyet egy német nyelvű közlésből tudomásul vehetett volna a nemzetközi tudományosság is.² Ez a tanulmány csak egy versszakát és hibásan lejegyzett dallamát közli, de tartalmi kivonatban megadja az egész ballada-cselekményt. Ugyanez a zsérei változat teljes egészében fonográfra véve azonban már 1938 óta lappangott a Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályán: MANGA János gyűjtötte és írta le a szövegét.³ Publikálására nem került sor, valószínűleg a dallam-lejegyzés hiánya miatt. Ennek a változatnak teljes szövegét közöltem ballada-tanulmányomban⁴; sehol nem tér el lényegesen a „délkeleti” változatok menetétől, fogalmazásában mégis annyira önálló, hogy semmi esetre sem lehet az erdélyi dalok utólagos hatásából származtatni. A nyelvterület ellentétes végpontján felbukkanó önálló változat arra mutat tehát, hogy ezt a balladát is országszerte ismerhették valamikor, s csak utólag szorult a „végekre” a nyelvterület két ellentétes pontján. Ezt az is alátámasztja, hogy balladánknak szlovák és ukrán megfelelői is vannak, amelyek — a francia eredetű balladának terjedési útvonaltól ismerve — csakis a szomszédos magyar területekről kerülhettek hozzájuk. Tehát sokkal valószínűbben az északi Alföld felől, mint Erdélyből.

Ilyen módon foglaltam össze a kérdés állását francia

eredetű balladáinkról szóló tanulmányomban. Ezután 1968 decemberében került sor nyírségi gyűjtőutamra, amelynek fő célja az volt, hogy balladát vegyek hangszai lagra. Utam során fölkerestem Sivadó Lászlónét Nyír, vasváriban, akitől egykor ORTUTAY Gyula írta le a Bátori Kaláráról szóló történetet, vagyis a „Kényszerített és halva talált menyasszony” balladájának egy prózává oldott változatát. Az asszony néhány ballada eléneklése után „mesélni” akart, s a következő történetet mondta el a felvevőgéphez.

‘Volt egy özvegy anyának egy Ilona lánya. És járt hozzá egy fiatalember: Bálány vitéznek hív . . . hítták. És az édesanyja nem akarta, hogy férj . . . szóval a fiú menjen, járjon hozzá, seholye hogy találkozzanak együtt. Tehát mindent elkövetett; csinált csoda kiskertet, csinált bele csodavirágot. A sok lányok jöttek-mentek, de az ő Ilonája nem ment. Dalolta hogy:

*Csináltam csoda kiskertet,
Csináltam bele csoda virágot.
A sok lányok jönnek-mennek,
Még sincsen az én Ilonám.
Ilonámért meg kell halni,
Csendes járó lépéséért,
Énrám jajgat ő szeméjétt.*

Csináltatott csodamalmot csinált bele csodamónárt. A sok lányok jöttek-mentek de az ő Ilonája nem ment. Akkor is dalolta:

¹Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien, III. kötet 58. számához fűzött magyarázatokban.

²ZAGIBA F., 1954, 63—65.

³A henger jelzete MF 3829.

⁴VARGYAS L., 1960., 163. 1967., 68—75.

*Csináltattam csodamalmot
Csináltattam bele csoda mónárt.
A sok lányok jönnek-mennek,
Még sincsen az én Ilonám.
Ilonámért meg kell halni,
Csendes járó lépéséért,
Énrám jajgat ő szeméjért.*

Akkor tette magát, meghalt. Meghalt, ki is terítették. Azt mond . . . Mikor harangoztak néki, azt mondta a lány a mostoha-anyjának: Anyám meghalt Bálány vitéz. No, ha meghalt lányom vedd fel a két korsót, vidd el, eridj vízér és eridj, nézd meg, hogy van kiterítve! Elment a lány a kéit korsót betette a kemecéibe, őü meg bement megnézni hogy hogy van kiterítve. És mikor végig siratgatta meg akarta csoukolni, akkor a fiú ölnön kapta . . . a fiú meghalt, s megrepedt a fiú örömébe; a lánynak meg meghasadt a szíve bánatában, me ijedtében mind a ketten meghaltak. És az é . . . a mostoha anyja még akkor sem engedte hogy egy sírba temessék. Hanem a katólikus templom egyik oldalára temették a lányt, a másik oldalára a fiút. És két liliomszál . . . egyikből is egy liliomszál, a másikkból . . . sírből is egy liliomszál kinőtt és a ker . . . a magas templom tornyán felül összesodróztak. Mégis együvé . . . eggyé lettek.' (Nevet.)

Sivadó Lászlóné Toronyi Veronika 67 é. Nyírvasvári. 1968. december 3. (A Népzenei kutató Csoport szalagtárában 1918 (B) 119. sz. Végleges lemezszáma AP 7346 i)

A prózai elbeszélés még több helyütt visszazökken az eredeti verses formába, sőt még az egykori strófaismétlő szerkezet is világosan kitűnik. Sivadóné mégis állította, hogy sohasem énekelt. Ez azonban mitsem bizonyít. Ugyanígy erősítette egykor ORTUTAY-nak is, hogy a Bátor Kalára „mese”, sosem énekelték, mégis nekem — s előttem már másnak is — magnetofonba énekelt. Ez a dallam a „kiszáradt a tóból mind a sár mind a víz” szatmári változatának elrontott, egyedülálló formája, amit a maga bizonytalan körvonalával is eléggé beidegzett módon énekelt. Sivadóné éneklése, hallása különben is bizonytalan. Ez olyankor is megnyilatkozott, amikor aránylag biztosan tudott, közismert dallamot adott elő, pl. a „Meggzóaló halott” nyírségi változatát. Nyilvánvalóan „nem éneklő” típus, akinél érthető, hogy szívesebben „mondja el” a balladákat mintsem énekl. De azért nem lepődnek meg, ha egy későbbi alkalommal esetleg a fenti szöveget is énekelné, bár itt nem tartotta meg annyira az eredeti versszak-szerkezetet, mint a Bátor Kalarában. Így sem kétséges azonban, hogy egy hajdan énekelt, verses balladának prózává oldott változatával van dolgunk.

A szöveg fontosságát az a tény adja meg elsősorban, hogy az egyetlen magyarországi változat a romániai és szlovákiai szövegek mellett, s hogy prózai és töredezett voltában is tartalmazza a teljes ballada-történetet. További értéke, hogy az egyetlen alföldi szöveg, amely a Kádár Katából ismert sírvirág motívumot is tartalmazza. Eddig ezt csak Baranya megyei és északmagyarországi területen találtuk, a „Szégyenbe esett lány” egyes változatában. Legnagyobb jelentősége mégis azokban a részletekben van, amelyek összekötik a nyitrai balladával s ugyanakkor az ukrán változatokkal is. „Bálány vitéz”-ben nem nehéz fölismerni a zsérei „Bálint vitéz” eltorzult formáját. A Csoda-kiskert is az ottani Kő-kiskert megfelelője, ami nem fordul elő az erdélyi és Erdélyen túli szövegekben. A Kiskert—Csodamalom—Tetszhalál sorrend, az egyszerű Ilona név a Bálint vitézzel együtt egy széles területen elterjedt, *közmagyar* fogalmazásra enged következtetni, amihez képest az erdélyi, moldvai és bukovinai változatok nagyobb tarkaságot mutatnak részleteik mozaikszerű eltéréseivel.

Új azonban mindhez képest a befejezés a kettős halállal és a sírvirággal, de éppen ez az „új” igazolja legszebben korábbi elképzelésem helyességét; a kettős halállal kitoldott befejezés ugyanis megvan az ukránoknál is. Megtaláltuk volna a hozzávezető utolsó magyar láncszemet?

Ha igen, akkor is csak egy szűkebb területen alakulhatott ki ez a forma, az Alföld északkeleti peremén, és ott is csak újabb időben. Szlovákoknál ugyanis csak a tiszta forma ismeretes a vidám csattanóval, márpedig ők hosszabb határvonalon keresztül érintkeztek a magyar nyelvterülettel, mint az ukránok. Ugyancsak az eredeti formát tartották fenn a szlovének, horvátok, valamint a közöttük élő gottscheei németek. A velük szomszédos magyar lakosság tehát mindenütt csak a vidám befejezést ismerhette. Az pedig, hogy olyan indokolatlanul és sután kapcsolódik a kettős halál motívuma az előzményekhez, elrontva a csattanót és a ballada jellegét, arra vall, hogy egy szűkebb terület alkalmi ötletét még nem tudta a hagyományos gyakorlat kirostálni, vagy valami elfogadhatóbb megoldással kiigazítani. Joggal következtethetünk ebből arra, hogy ez a befejezés még csak rövid életű hagyományra tekint vissza; ebben az esetben pedig az ukránoknál is újabb keletű volna balladánk.

Bárhogy van is, annyi bizonyos az új adatból, hogy a „Csudahalott” valaha országosan el volt terjedve és így könnyen mehetett tovább szomszédainkhoz a nyelvterület körül minden irányba. Együttal újból megerősödött a régi felismerés, hogy mindig az Alföld, a nyelvterület közepe jár az élen a fejlődésben, minden stílus ott virágzott először, onnan terjedt szét a félreesőbb területekre.

Ezt láttuk a betyárköltészet szemünk előtt folyó életében, s ilyen lehetett balladánk terjedése a múltban. S ha napjainkban már inkább a peremvidékek őrzik is a balladahagyományt, még mindig találunk ritka és töredékes adatokat amelyekből kirajzolódik az egykori valóság, az alföldi hagyomány igazi jelentősége.

Szűcs Sándor ünneplése alkalmával, akinek KÁLMÁNY Lajos mellett a legnagyobb felfedezéseket köszönhetjük az Alföld folklórjából, ezt a tanulságot szerettem volna meg erősíteni szerény adalékkal.

Vargyas Lajos

IRODALOM

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien III. Leipzig. 1957.

VARGYAS LAJOS

1960 Kutatások a népballada középkori történetében I. Francia eredetű réteg balladáinkban. Ethn.

1967 Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad, Bp.

ZAGIBA Franz

1954 Ungarische Balladenmelodien aus dem Neutraer Gebiet. Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes.

EINE VARIANTE DER „CSUDAHALOTT“ -BALLADE AUS DEM NYÍRSÉG (OSTUNGARN)

ВАРИАНТЫ "ЧУДО-МЕРТВЕЦА"

Die Grosse Ungarische Tiefebene, das Zentrum des ungarischen Sprachgebietes, ist der Ausgangspunkt jeder neuen kulturellen und gesellschaftlichen Neuerung in der Volkskultur. Die alten, allmählich aussterbenden Elemente ziehen sich an das Randgebiet des Sprachgebietes zurück. Der grösste Teil unserer mittelalterlichen Balladen — und eben die schönsten — fand man in Siebenbürgen, die Forschung kann hingegen von den meisten beweisen, dass sie einst auch im Kreis der Ungarischen Tiefebene bekannt waren. Kommt in unserem Gebiet eine Variante wirklich zum Vorschein — wenn auch nur in Bruchteilen —, so ist deren Wichtigkeit und Beweiskraft besonders gross.

Solche wichtige Angabe veröffentlicht Verfasser aus der Nachbarschaft des Sammelgebietes von Sándor Szűcs, aus dem östlichen Teil der Tiefebene: einen in Prosa vorgetragenen, stellenweise jedoch gereimten Text, die Variante einer Ballade, die wir bis jetzt nur aus Siebenbürgen und der Moldau nachweisen konnten. Eine Variante war auch aus dem anderen Ende des Sprachgebietes, aus Zsére (Komitat Nyitra, West-Slowakei) bekannt. Balladentyp (Child 25, DgF. 409) ist auch bei den Slowaken, Karpatoukrainern, Bulgaren und Südslawen verbreitet. Die neue Variante stimmt in gewissen Zügen mit dieser aus Nyitra überein, andere Elemente tauchen bei den Karpatoukrainern auf. Zweifellos beweist die Ballade das Vorhandensein eines Typs der Tiefebene, zeigt zugleich den Weg der Verbreitung zu unseren Nachbarn und ist das Verbindungsglied zwischen den Varianten aus Siebenbürgen und Nyitra.

Алфельд является центром венгерской языковой области — исходной точкой всех культурных и общественных обновлений. А старые, постепенно отмирающие элементы отступают к периферии языковой области. Большая часть самых красивых баллад средневековья была обнаружена только в Трансильвании. А исследования показывают, что и в кругу алфельдских венгров они когда-то тоже существовали. Если все же где-нибудь и всплывет на поверхность один из вариантов или только его фрагменты, то это является очень важным доказательством.

Такие важные данные сообщаются автором и по соседней области исследований — восточной части Алфельда, где их проводил Шандор Сюч. Варианты такой баллады, представленной в прозе, а местами и в стихах, до сих пор были известны только из Трансильвании, Молдавии, и только один из вариантов с другого края языковой области в селе Жере области Нитра (Западная Словакия). Тип баллады распространен так же и среди словаков, карпатских украинцев, болгар и южных славян. Новый вариант в определенных чертах походит на словацкий, другие же элементы можно найти в Закарпатье. Следовательно, все это доказывает с одной стороны существование одного алфельдского типа, с другой — указывает на пути распространения к нашим соседям и является связывающим звеном между трансильванским и словацким вариантом.